

Цалан М.І.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

Комарницький В.В.

*магістрант
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

Tsalan Myroslava

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of International Economic Relations
State University "Uzhhorod National University"*

Komarnytskyi Volodymyr

*Master's Student
State University "Uzhhorod National University"*

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ГЛОБАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Анотація. У статті досліджено інтелектуальний капітал як важливу складову економічних взаємовідносин в умовах розвитку економіки знань. Вивчення сутності, структурних елементів, умов застосування інтелектуального капіталу стає пріоритетним у мікро- та макроекономічному середовищі. У статті розглянуто сутність поняття інтелектуального капіталу у вузькому та ширшому розуміннях. Інтелектуальний капітал є ресурсом, який застосовується у виробничому процесі для досягнення конкретних цілей економічної системи, а також джерелом доходів. У статті вказано на характерну особливість інтелектуального ресурсу, а саме його складність, неоднорідність, невідчутність та використання для отримання прибутку, створення нової доданої вартості. У статті проаналізовано структуру інтелектуального капіталу, яка включає людський, структурний та клієнтський капітал. На кожний елемент впливає певна сукупність факторів. Одним із пріоритетних чинників, який має вплив на формування людського капіталу сьогодні, є мобільність талантів, зокрема молодих кваліфікованих людей. Авторами акцентовано увагу на функціях та ролі інтелектуального капіталу у сучасних світогосподарських процесах.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, глобалізація, міграція, людський капітал, економічна система, фактор.

Вступ та постановка проблеми. Важливою тенденцією цивілізаційного розвитку сьогодні є глобалізація, яка проникла у різні сфери, у тому числі охопила становлення глобальних ринків інтелектуальної праці, прав та продуктів інтелектуальної власності, інтелектуальних ресурсів. Проте нині спостерігається нерівномірність міжкраїнного забезпечення інтелектуальними ресурсами, капіталом у цілому, нееквівалентність інтелектуального обміну, інші дисбаланси та асиметрії, що спонукають до наукового пошуку інструментів досягнення чи наближення до стану рівноваги. Водночас актуальність вивчення питань інтелектуального капіталу та потенціалу підсилюється значимістю орієнтацій на конкурентоспроможність та активізацію економічного зростання, оскільки саме інтелектуальний капітал дозволяє створювати нові продукти та послуги, а розвиток технологій, знання, інновації та досвід стають основними джерелами конкурентних переваг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зважаючи на важливість питань інтелектуального

потенціалу країн, регіонів та підприємств, у науковому світі приділяється достатньо уваги дослідженню інтелектуального капіталу, його компонентної структури, особливих рис та ролі в національних економічних системах. Серед відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників питань забезпечення країн інтелектуальними ресурсами можна виокремити таких, як: О. Барвено, Е. Брукінг, О. Бутнік-Сіверський, В. Геєць, Л. Едвінссон, І. Зеліско, С. Ілляшенко, Р. Каплан, Х. Макдональд, І. Нонакі, П. Саліван, Т. Стюарт, В. Хадсон, А. Чухно та ін. У своїй працях вони зуміли дати багатосторонню сутнісну характеристику основним поняттям, вказати на їх диференціацію, проаналізувати взаємозв'язок з окремими економічними процесами та явищами, які мають місце в національних економічних системах та у світовому господарстві у цілому. Не дивлячись на розмаїття наукових підходів до розгляду інтелектуального капіталу та рівня забезпеченості ним країн, залишаються невивчені окремі аспекти та з'являються нові, властиві реаліям сьогодення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд факторів та особливостей формування і розвитку інтелектуального капіталу у нинішній глобальній економічній системі.

Результати дослідження. Інтелектуальний капітал стає важливою складовою економічних взаємовідносин в умовах розвитку економіки знань. Сьогодні дослідження сутності, структури, умов та ефективності застосування інтелектуального капіталу стає пріоритетним у мікро- та макроекономічному середовищі, оскільки від цього залежить розвиток та конкурентоспроможність відповідних суб'єктів.

Інтелектуальний капітал – це економічна категорія, тлумачення якої дещо варіюється залежно від наукових поглядів дослідника. Це нова більш розвинута форма капіталу, властива розвинутому суспільству. Подібно до фізичного інтелектуальний капітал є ресурсом, який застосовується у виробничому процесі для досягнення конкретних цілей економічної системи, джерелом доходів. Характерною особливістю інтелектуального ресурсу є його складність, неоднорідність та невідчутність, а також використання для отримання прибутку та створення нової вартості.

Інтелектуальний капітал визначають як невідчутний ресурс, який базується на інтелектуальних здібностях персоналу, інтелектуальному потенціалі організації, який має вартісний вираз, тривалий час використовується для здійснення операційної діяльності організації з метою створення нової вартості і отримання прибутку [1, с. 59].

Схожу думку поділяє Бутнік-Сіверський О. Він вказує, що інтелектуальний капітал являє собою створений або придбаний інтелектуальний продукт, який має вартісну оцінку, об'єктивований та ідентифікований (відокремлений від підприємства), утримується підприємством (суб'єктом господарювання) з метою ймовірності одержання прибутку (додаткової вартості) [2].

За іншим підходом, інтелектуальний капітал – це система відносин між суб'єктами, які задіяні у товарне виробництво щодо створення, розподілу, використання та відтворення інтелектуального потенціалу підприємств з орієнтацією на підвищення їх конкурентоспроможності, отримання більшого прибутку суб'єктом господарювання, створення доданої вартості, а працівниками – отримання більшого доходу.

Узагальнене розуміння сутності інтелектуального капіталу сформульоване у праці [3], де зазначається що це сукупність інтелектуальних ресурсів людей, підприємств та організацій (знання, уміння і творчі обдарування індивідів, їхній освітньо-кваліфікаційний рівень, об'єкти інтелектуальної власності, машинні інтелектуальні засоби, організаційні структури), які є результатом попередньої творчої діяльності людини і використовуються суб'єктами підприємництва для виконання поставлених цілей.

З наведеного видно, що інтелектуальний капітал у вужчому розумінні ототожнюють з інтелектуальним

продуктом, а у ширшому – з сукупністю відносин, у результаті яких з'являється цей продукт. Відповідним чином розглядають і структуру капіталу, яка є багатокомпонентною. Її елементи зазвичай є невідчутними та пов'язаними з інтелектуальними здібностями людей або ж продуктами, які отримані внаслідок застосування таких здібностей. Структурними компонентами зазвичай визначають людські активи (знання працівників, їх творчий потенціал, досвід, ноу-хау, креативне мислення, підприємницькі та управлінські навички), інтелектуальну власність та інтерфейсні інструменти (зв'язки з владними структурами, постачальниками, кредитно-фінансовими інституціями, споживачами, посередниками).

Бажан І. серед ознак інтелектуального капіталу виділяє такі:

- сукупність людського, клієнтського, структурного капіталу як основних структурних його елементів;
- базування перш за все на інтелектуальних властивостях особистостей;
- накопичування;
- наявність майбутньої економічної вигоди у вигляді надходжень від інтелектуального капіталу як економічного ресурсу та інших ресурсів (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності);
- наявність капітальних і стійких технологічних, фінансових, конкурентних та інших переваг у результаті використання елементів інтелектуального капіталу [4, с. 31].

Важливо відзначити, що цікавою особливістю інтелектуального капіталу є співвідношення цього поняття з людським капіталом, який часто визначають як його структурний елемент. На перший погляд, людський капітал включає в себе інтелектуальний як частину, зорієнтовану на середовище підвищення ефективності роботи та споживання, передачі інформації [4, с. 31]. Водночас існує думка, що інтелектуальний капітал крім людських включає ще й інформаційні ресурси. Важливо зауважити, що у різних економічних системах буде різна міра поєднання цих компонент. До інших особливостей, що роблять інтелектуальний капітал специфічним видом капіталу, належить визнання його пріоритетності у економічному розвитку, накопичення у формі знань та навичок, високі затрати на акумулювання та орієнтація на високу прибутковість використання.

Слід відзначити, що на інтелектуальний капітал як окремих підприємств, так і національних економік, що працюють у глобальній економічній системі, впливає цілий ряд факторів (див. рис. 1).

Подані на рис. 1 фактори створюють основу для формування інтелектуального капіталу та переважно підвищують його якісну характеристику. На кожен структурний елемент має вплив окрема сукупність чинників.

Людський капітал та його потенціал великою мірою залежить від освіти та процесу навчання. Саме якісна освіта, навчання з метою підвищення кваліфікації впродовж життя дозволяє розширити спектр вмінь та навичок працівників, а також

Рис. 1. Фактори формування інтелектуального капіталу у глобальній економічній системі

Джерело: узагальнено на основі [4; 5]

диверсифікувати інноваційні можливості, відтак впроваджувати все це на практиці. Сьогодні в умовах швидких змін глобального економічного середовища важливо підтримувати творчий креативний потенціал людей як на окремому підприємстві, так і у суспільстві у цілому, що дозволяє формувати нові ідеї та імплементувати їх у певні проекти. Підтримка творчого потенціалу тісно пов'язана із фізичним та психологічним здоров'ям, хороший стан якого буде позитивно впливати на мотивацію до праці, створення чогось нового, підвищення продуктивності та результативності вкладеної праці. У контексті розвитку людського капіталу варто звернути увагу на питання талантів, а саме розвитку сучасної талановитої молоді, яка встигає за вимогами часу у інноваційно-технологічному плані і має чітке бачення перспектив у глобальному масштабі. Вони є основою перспективних трансформацій у сфері розвитку інтелектуального капіталу. Це особливий сегмент поглиблення інтелектуального потенціалу, однією з характеристик якого є мобільність у межах світового господарства. Зазвичай молоді таланти перебувають у пошуках якнайкращого застосування свого інтелекту. З точки зору світогосподарського розвитку це добре, оскільки створюються осередки концентрації інтелекту, де формується конкурентна для них сфера та стимули до ще більшого розвитку. Але не можна залишити поза увагою нерівномірність його розподілу з точки зору конкретних національних економік та регіонів. Міграційні процеси талановитої молоді повинні бути під пильною увагою як світової спільноти, так і владних структур

окремих країн. На питання інтелектуального потенціалу молоді повинна бути звернута окрема увага у сфері державної політики, яка має бути зорієнтована на їх потреби, запити та створення комфортного середовища для застосування інтелекту та отримання відповідних вигод.

У свою чергу на структурний капітал (технології компанії, її інфраструктура) значною мірою впливає рівень розвитку технологій та інновацій, що стимулює створення нових знань. Останнім часом великою мірою став відчутний вплив штучного інтелекту. Чим більше компанія інвестує у дослідження та розвиток, тим більше у неї з'являється шансів бути конкурентоспроможною на ринку та відповідати інноваційним запитам споживачів. У рамках технологічного зростання міжнародних підприємств сформувалися внутрішні системи збереження та поширення знань, що сприяє ефективнішому їх використанню.

Слід відзначити, що у сучасних умовах у рамках формування клієнтського капіталу від створеного бренду та репутації фірми на ринку залежить кількість клієнтів та можливість залучати нових. Лояльність споживачів, а саме їх бажання купувати продукт компанії та рекомендувати його іншим, складає важливу частину інтелектуального капіталу, що стимулює до пошуку інструментів для зростання бізнесу. Серед суб'єктів міжнародного бізнесу широко поширеними є створення партнерств та різного роду колаборацій між підприємствами, науковими установами та владними структурами, шляхом чого відбувається обмін інноваційними досягненнями та новими знаннями.

Важливо зауважити, що розвиток інтелектуального капіталу часто активізується через систему підтримки реалізації державних програм розвитку освіти, проведення наукових досліджень. У свідомості людей повинна бути установка на постійне навчання з метою відповідати запитам часу. Але при цьому сама система навчання та освіти також повинна відповідати реальним запитам сьогодення. Поряд з державною підтримкою важливе значення має стабільне політико-правове середовище, що включає в себе захист інтелектуальної власності та сприятливі умови ведення бізнесу.

У науковій літературі багато уваги приділено функціям інтелектуального капіталу. У найзагальніших класифікаціях виділяють економічну та соціальну. Економічна функція полягає у забезпеченні умов економічного зростання та конкурентоспроможності, є фактором та важливою складовою створення нових видів продукції та послуг. Соціальна функція передбачає формування нових видів продуктів, діяльності та зайнятості, стимулює технологічне оновлення та модернізацію, що у кінцевому підсумку сприятиме підвищенню добробуту людей. Функції інтелектуального капіталу зміщують акцент із традиційних форм нагромаджень до накопичень знань, інформації, досвіду та інвестицій у нематеріальні активи, такі як освіта, формування та подальше використання нових навиків працівників, що відповідають сучасності.

За допомогою економічної та соціальної функцій актуалізується зв'язок застосування інтелектуального капіталу та елементів концепції стійкого розвитку, яка базується на орієнтації економічного, соціального та екологічного прогресу. Використання інтелектуального капіталу дозволяє суб'єктам господарювання раціональніше використовувати ресурси, зменшуючи негативний вплив на довкілля у процесі створення доданої вартості. Інновації залишаються одним із ключових елементів інтелектуального капіталу і відіграють пріоритетну роль у сталому розвитку. Господарюючі суб'єкти, які володіють високим рівнем інтелектуального капіталу, володіють кращою адаптивністю до викликів нинішньої глобальної економічної системи, у тому числі екологічних та соціальних. Для ефективнішої реалізації основ стійкого розвитку через освітні програми є можливість підвищувати екологічну свідомість, приймати екологічно виважені рішення та обирати оптимальні методи управління ресурсами. Суб'єкти міжнародного підприємництва, які володіють значним інтелектуальним капіталом, легше справляються

з викликами світогосподарського розвитку, у тому числі екологічного характеру, що вимагають підвищеної екологічної відповідальності.

Зважаючи на це, можна свідомо стверджувати, що інтелектуальний капітал є основою стійкого розвитку, що забезпечує інноваційний прогрес, оскільки постійно здійснюється пошук рішень актуальних проблем, є потреба у навчанні протягом життя, стимули до підвищення ефективності управління ресурсним забезпеченням та співпраці між учасниками ринкових відносин.

Роль та значимість інтелектуального капіталу актуалізується в умовах цифрової реальності. У цифровій економічній системі зменшується вартість матеріальних активів, у той час як значення нематеріальних активів (людський капітал, патенти, ноу-хау, бренди) навпаки зростає. За таких умов успіх компанії значною мірою залежить від розвитку інтелектуального капіталу. На міжнародному ринку праці є попит на висококваліфіковані кадри, що часто активізує їх мобільність та робить людський капітал основою економічного розвитку.

Доцільно підкреслити, що значення інтелектуального капіталу зростає в умовах зміни ролі традиційних природних ресурсів. На пріоритетний план вийшли знання, технології та інновації. Але навіть за таких умов вважаємо невірним применшувати значимість природно-сировинної складової ресурсного потенціалу сучасної цивілізації, оскільки без них практично неможливо задовольнити базові потреби людства. Інтелектуальний капітал полегшує не тільки реалізацію еколого-економічного та соціального напрямку цивілізаційного розвитку, але і взаємодію у процесі пошуку шляхів вирішення глобальних проблем.

Висновки. Таким чином, процес активного переходу до економіки знань передбачає підвищення уваги до інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал – це економічна категорія, яка має багатокомпонентну структуру, на кожен елемент якої впливає цілий ряд факторів. Значення інтелектуального капіталу значною мірою підвищується в умовах сьогодення, а особливо у результаті діджиталізації економічних процесів. У майбутньому, вважаємо, роль інтелектуального капіталу буде тільки зростати, особливо високими будуть вимоги до людського капіталу. Це у свою чергу вплине на економічний розвиток країн, зокрема безпосередньо на ринок праці, добробут населення, інноваційно-технологічні досягнення та ін.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Л. Л., Сацик В. І. Концепції міжнародної конкурентоспроможності університетів. URL: http://meim.kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292 (дата звернення: 27.09.2024).
2. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) *Інтелектуальний капітал*. 2002. № 1. С. 16–27.
3. Ковтуненко К. В., Гутарева Ю. В., Шаповал Я. В. Особливості формування інтелектуального капіталу підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 3–4 (4–5). С. 78–83.
4. Бажан І. Економічна сутність та функції інтелектуального капіталу. *Україна: аспекти праці*. 2012. № 2. С. 30–35.
5. Ціпуринда В. Фактори формування інтелектуального капіталу. *Вісник КНТЕУ*. 2013. № 2. С. 18–28.

References:

1. Antoniuk L. L., Satsyk V. I. Kontseptsii mizhnarodnoi konkurentospromozhnosti universytetiv [Concepts of international competitiveness of universities]. Available at: http://meim.kneu.edu.ua/get_file.php?id=2292 (accessed September 27, 2024).
2. Butnik-Siverskyi O. (2002). Intelektualnyi kapital (teoretychnyi aspekt) [Intellectual capital (theoretical aspect)] *Intelektualnyi kapital – Intellectual capital*, no 1, pp. 16–27.
3. Kovtunencko K. V., Hutareva Yu. V., Shapoval Ya. V. (2012). Osoblyvosti formuvannya intelektualnoho kapitalu pidpriemstva [Peculiarities of the formation of intellectual capital of the enterprise]. *Ekonomika: realii chasu – Economy: realities of time*, no 3–4 (4–5), pp. 78–83.
4. Bazhan I. (2012). Ekonomichna sutnist ta funktsii intelektualnoho kapitalu [Economic essence and functions of intellectual capital]. *Ukraina: aspekty pratsi – Ukraine: aspects of work*, no 2, pp. 30–35.
5. Tsipurynda V. 2013. Faktory formuvannya intelektualnoho kapitalu [Factors of formation of intellectual capital]. *Visnyk KNTEU – Bulletin of KNTEU*, no 2, pp. 18–28.

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL IN THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM

Summary. Intellectual capital as an important component of economic relations in the conditions of the development of the knowledge economy has been examined in the article. The study of the essence, structural elements, conditions of application of intellectual capital becomes a priority in the micro- and macroeconomic environment. The essence of the concept of intellectual capital in narrower and broader understandings has been considered in the article. Intellectual capital is a resource that is used in the production process to achieve specific goals of the economic system, as well as a source of income. Characteristic features of an intellectual resource, namely its complexity, heterogeneity, intangibility and use for profit, creation of new added value have been pointed out in the article. The structure of intellectual capital, which includes human, structural and client capital has been analyzed in the article. Each structural element is affected by a certain set of factors. Factors such as education and training, innovative culture and environment, health and well-being, talent mobility have an important impact on human capital. One of the priority factors of this group is the mobility of young qualified people, which is carried out in the form of migration within the global economy. Structural capital is formed under the influence of technologies and innovations, investments in research and development, formation of knowledge infrastructure. Customer capital is influenced by reputation and brand, consumer loyalty, various forms of cooperation between entities, and state support for intellectual potential formation projects. The authors focus on the functions of the intellectual capital. Economic and social functions make it possible to actualize the connection between the application of intellectual capital and elements of the concept of sustainable development, which is based on the orientation of economic, social and environmental progress. The use of intellectual capital allows business entities to use resources more rationally, reducing the negative impact on the environment in the process of added value creation. The role of intellectual capital in modern global economic processes has been underlined by the authors.

Keywords: intellectual capital, globalization, migration, human capital, economic system, factor.